

Міністерство культури і мистецтв України
Академія образотворчого мистецтва і архітектури

Мірошник Наталія Сергіївна

УДК 726.71/74

Православні монастирські комплекси України
/ Принципи функціональної і естетичної реабілітації /

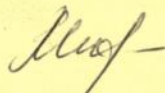
18.00.01. - теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата архітектури

Київ 1999

2.04
2.025.4

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана: в Академії образотворчого мистецтва і архітектури
Міністерства культури і мистецтв України.

Науковий керівник: кандидат архітектури, професор
Прибсга Леонід Володимирович,
проректор з наукової роботи Академії
образотворчого мистецтва і архітектури.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Тимофієнко Володимир Іванович,
завідувач сектору Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського
Національної академії наук України;
кандидат архітектури Кілессо Сергій Костянтинівич,
завідувач відділу Науково-дослідного інституту
теорії, історії архітектури і містобудування
Держбуду України.

Провідна установа: Київський національний університет будівництва та
архітектури Міністерства освіти України.

Захист відбудеться "3" чудня 1999р. о 14 годині на засі-
данні Спеціалізованої вченої ради К.26.103.01 в Академії образотворчого
мистецтва і архітектури, 252053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії образотвор-
чого мистецтва і архітектури.

Автореферат розісланий "2" листопада 1999 року.

Учений секретар

Спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, професор

Белічко Ю.В.

Загальна характеристика роботи.

Архітектура монастирських комплексів як архітектурних ансамблів досить повно відбиває творчу своєрідність архітектурних шкіл, що склались у різних регіонах України, форми взаємозв'язків між народним та професійним зодчеством, прикмети самобутності української архітектури.

За своєю суттю монастирі - це основна форма організації чернецтва, чернечі громади, які володіють побутовими приміщеннями та іншою власністю і керуються єдиними правилами (статутом), що проголошують аскетичний спосіб життя. У християнстві вони виникли в III-IV ст. н.е. У Київській Русі монастирі (православні) з'явилися одразу після хрещення - у 988-989 рр.

Зміни стилів і напрямків в архітектурі монастирських комплексів на кожному з етапів еволюції мали безпосередній вплив на історико-генетичний розвиток культового, житлового та інших видів будівництва, чим пояснюється існування періодів його розквіту і занепаду, відродження і піднесення, а також відомого розмаїття планувальних схем, композиційних засобів та монументальних вирішень монастирських комплексів.

Важливим завданням історико-архітектурної науки є обстеження території держави з метою виявлення всіх архітектурних пам'яток та історичних містобудівних утворень, збір матеріалів для формування нового банку даних про втрачені й навмисно знищені пам'ятки і відтворення на цій основі повної картини архітектурного й містобудівного розвитку окремих областей, а після цього – перехід до реставрації та реабілітації монастирських комплексів, які становлять історичну і художню цінність.

Насамперед необхідно актуалізувати історико-архітектурне дослідження регіонів, де є монастирські комплекси, котрі внаслідок низки об'єктивних та суб'єктивних причин виявились найменш вивченими.

На сьогодні стан багатьох монастирів викликає серйозне занепокоєння. Їх благоустрій і реконструкція провадяться, як правило, непрофесійно, у багатьох випадках - самими мешканцями монастирів. Це призводить до негативних наслідків. Площа монастирських приміщень весь час зменшується че

рез використання їх у господарських та торговельно-комерційних цілях, що суперечить їх справжньому призначенню. У зв'язку з цим більшість монастирів потребує відповідних відновлювальних та реставраційних робіт.

Актуальність теми. Монастир як об'єкт дослідження лишився поза увагою української реставраційної науки. Генезис, історія розвитку та формування стилів монастирської архітектури до цього часу не вивчені. Досі не здійснена навіть каталогізація та систематизація багатого фактичного матеріалу.

Не вирішуються проблеми ґрунтовної реставрації монастирів, які становлять особливу архітектурно-мистецьку цінність, поновлення, реставрації та збереження у системі монастирів окремих споруд житлового та господарчого призначення, які руйнуються від часу або бездумно, не виправдано перебудовуються.

Відсутність дослідження значного масиву монастирської архітектури, яка разом зі скульптурою, розписами, фресками, металевими решітками, керамікою становить архітектурно-мистецький синтез, що, зрозуміло, позначається на художньому обличчі будь-якого міста чи поселення, загалом унеможливила висвітлення української архітектури як цілісного явища в контексті європейського мистецтва.

Тому вивчення історії виникнення монастирської архітектури, її формування і розвитку в контексті загальної еволюції мистецтва слов'янських народів Східної і Західної Європи, реконструювання головних споруд монастирів з дотриманням при цьому основних технологічних прийомів будівництва саме даних споруд, мистецтвознавчий аналіз розпису, іконостасів та інших компонентів, виявлення мистецько-стильових особливостей конкретних видів і груп забудови у системі монастиря, а також вплив архітектури монастирів на поселення – все це є невідкладним і гостроактуальним питанням.

Стан наукової розробки досліджуваної теми на сьогодні незадовільний - архітектура православних монастирів України досі не була окремим предметом вивчення. Спорадичну інформацію про її існування на певних етапах еволюції архітектурних стилів можна знайти лише у багатотомних

виданнях узагальнюючого характеру з історії вітчизняної архітектури.

З наукових джерел, у яких певною мірою висвітлено окремі питання досліджуваної проблеми, необхідно перш за все звернути увагу на праці Е.Генделя, І. Грабаря, І.Маковецького, Є.Михайловського, О.Ополовникова, С.Под'япольського, О.Щенкова та ін.

Вивчення цих джерел дає підставі зробити висновок, що викладені загальні методологічні принципи та методика реставрації й відродження архітектурних об'єктів стосовно пам'яток монастирських комплексів України, які відрізняються типологічними, архітектурно-художніми та конструктивними особливостями, потребують суттєвих уточнень та доповнень, а також комплексного вивчення монастирської архітектури України, в тому числі й за допомогою великої кількості різних літературних джерел.

Перші згадки про монастирі містяться у літописах. Саме з літописів дізнаємося, ким і коли був закладений той чи інший монастир (XI-XII ст.).

Дещо детальніший опис подають окремі "П'ятерики" та "Життя святих". У них в образній, поетичній формі мовиться про спорудження монастирських соборів, церков та інших забудов (XII-XIV ст.).

Існують також спогади мандрівників, які в різні часи знайомилися з життям монастирів та їх мешканців і зафіксували свої враження (XIV-XVI ст.). Крім словесної оповіді мандрівників про монастирі, існують малюнки, за якими можна встановити вигляд пам'яток у різні історичні періоди (наприклад, малюнки А. Ван Вестерфельда, XVII ст.).

Впродовж XVII-XX ст. видано чимало різних путівників по найбільш відомих монастирях міст або взагалі цілого регіону. Таким є, наприклад, "Путеводитель по Киево-Печерской лавре", складений Протоієреєм Ф.Титовим (1810 р.). Путівник вміщує досить об'єктивну інформацію, яка не суперечить архівним документам щодо кількості кам'яних будинків, забудови комплексу та найвизначніших пам'яток архітектури. Існують також праці, присвячені окремим монастирям. Їх автори (Е.Горчаков, С. Кульженко, М.Максимович та інші) розширюють та значною мірою доповнюють фактичний матеріал,

зафіксований до них.

Істотно поживається процес вивчення монастирів наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. Значну роль у вивченні пам'яток монастирської архітектури відігравали такі дослідники, як А.Закревський, М.Захарченко, Н.Малежновський, С.Норова, Н.Сементовський, А.Торський та ін. Певне значення для поліпшення справи охорони пам'яток мали публікації Г.Лукомського, Г.Павлуцького. Також у цей час були видані й опубліковані збірники матеріалів історичної топографії найбільш відомих міст України, в тому числі монастирів, які були розташовані на їх території.

Фотографії монастирів знаходимо в географічних словниках, а також у працях з географічного краєзнавства ХVІІІ-ХХ ст., зокрема у виданні "Живописная Россия (Географическое описание Российской империи по губерниям и областям)". Тут вперше робиться спроба атрибуції монастирських споруд та розгляд їх у загальному контексті розвитку української архітектури.

У повоєнні роки ведуться роботи переважно по відновленню зруйнованих реліквій, розширюється обсяг натурних досліджень пам'яток. Вивченням і реставрацією об'єктів архітектури у цей період займаються, зокрема, П.Барановський, І.Ігнаткін, М. Каргер, Г.Логвин, Ю.Нельговський, Б.Рибаков, М.Холостенко та ін. Їх праці мають важливе методологічне значення, а в деяких випадках доповнюють фактичні знання з історії архітектури монастирів.

Налагодження реставраційної бази в Україні забезпечило здійснення реставрації значної кількості пам'яток, в тому числі окремих об'єктів у Святогорському монастирі, в Зимному, Спасо-Преображенському, у Новгород-Сіверському та інших. Відчутний внесок в охорону архітектурних пам'яток і територій монастирів зробили відомі архітектори-реставратори Р.Бикова, Н.Говденко, О.Годованюк, О.Граужис, Г.Дядюшенко, В.Косьяненко, Л.Кропченко, Е.Лопушинська, В.Лук'янченко, І.Могитич, Є.Осадчий, В.Отченашко, Е.Пламеницька, О.Романченко, І.Тарутінова, Г.Шмільсон, С.Юрченко та ін.

Наукових праць, присвячених комплексному дослідженню монастирської архітектури України, досі не створено. Тим часом, існує гостра потреба в

таких дослідженнях. Саме цим, великою мірою, зумовлений вибір теми дисертації.

Метою дисертаційної роботи є виявлення закономірностей формоутворення та розвитку архітектурно-просторової композиції і функціонально-розпланувальної організації монастирських комплексів (пам'яток архітектури), розробка методів їхнього сучасного удосконалення і використання, а також виявлення закономірностей їх розвитку у середовищі.

Для досягнення зазначеної мети передбачалось виконання таких **завдань:**

- аналіз наукових праць, вивчення історичних, архівних і фондових матеріалів;
- виявлення передумов, що сприяли появі монастирської архітектури в східних регіонах України, зокрема православних монастирів;
- висвітлення стадійності розвитку монастирської архітектури;
- здійснення наукового аналізу, каталогізації та систематизації досліджуваних об'єктів і складення на підставі цього класифікації монастирських комплексів;
- виділення основних типів, груп і видів монастирських споруд та опрацювання відповідних таблиць щодо монастирської забудови;
- вивчення специфіки взаємодії окремих груп монастирської забудови та архітектурного комплексу монастиря в цілому з навколишнім середовищем і аналіз їх мистецько-стильових особливостей;
- дослідження питань сучасного стану архітектурно-композиційної та функціонально-розпланувальної організації монастирських комплексів;
- розробка, з урахуванням громадської вагомості монастирських комплексів, причин і характеру руйнацій об'єктів монастирського будівництва, зміни їх архітектурного вигляду, методологічних та методичних реконструкцій по відродженню архітектурної форми пам'ятки на території монастиря;
- виявити характерні особливості історичного середовища монастирів України, його значення у сприйнятті вигляду пам'яток;

- визначити основні принципи відродження монастирів та відповідно переглянути методи їх охорони.

Об'єкт дослідження - монастирські комплекси, що збереглися (повністю або частково) як викінчені архітектурно-композиційні системи, які впливають на соціально-культурне середовище поселень та регіонів, а також монастирі, зображення яких є в іконографічних матеріалах.

Часові межі дослідження охоплюють XVII ст. - першу половину XX ст. При цьому використано також необхідні відомості про монастирі, починаючи з XII і наступних століть. Загалом у дослідженні розглядається період активного розвитку монастирської архітектури на Україні, про який збереглося найбільше фактологічного матеріалу, а також час занепаду чи трансформації монастирської архітектури.

Методи дослідження - аналіз та систематизація літературних джерел; картографічних, архівних, проектно-планувальних і статистичних матеріалів; здійснення натурного обстеження і типологізації архітектурних об'єктів; аналіз експериментального проєктування.

Джерельною базою слугували архівні матеріали державних сховищ, публікації та ілюстративні матеріали вітчизняних і зарубіжних видань, проєкти монастирів та фотодокументи з фондів Музею історії Києва та приватних колекцій, а також описані і зафотографовані нами під час розвідувальних обстежень будівлі монастирів Києва, Чернігова, Новгород-Сіверського та ін.

Наукова новизна роботи. Дослідження є першою спробою відтворити еволюційну картину розвитку монастирської архітектури України, осмислити характер окремих явищ і тенденцій у монастирському будівництві, пов'язаних з розвитком загальноєвропейського мистецтва, розширити уявлення про культурно-історичний контекст формування та еволюції монастирської архітектури. Сформульовано рекомендації щодо удосконалення, реконструкції і проєктування нових монастирів з урахуванням історико-культурного досвіду. Висвітлено особливості історичного середовища та визначено найбільш прийнятні методи охорони й використання пам'яток монастирської

архітектури, вимоги щодо збереження оточення, яке склалося історично.

Практичне значення дослідження. В дисертації поєднані науково-дослідні розробки окремих історико-теоретичних питань, архітектурний аналіз творів та методологія відновлення монастирських комплексів. Зроблені узагальнення можуть бути використані для консервації та реставрації монастирських комплексів, стати основою для наступних досліджень, а також проектування нових монастирських комплексів.

Внаслідок проведення дослідження передбачалось отримати наукові результати, які б сприяли подальшому дослідженню монастирських комплексів, зокрема виявленню історичного досвіду їх планування та композиційної організації, використанню їх в умовах сучасного удосконалення, реконструкції і формування нових монастирів, обґрунтуванню їх типології та класифікації стосовно цілей сучасного містобудування і ландшафтної архітектури, розробці композиційних принципів формування структури та просторового середовища монастирського комплексу, нормативів його функціональної організації.

Дослідження, на наш погляд, матиме і практичні результати, насамперед в питанні відновлення та сучасного використання монастирських комплексів України, розробки варіантів перспективної організації та моделей монастирів, принципів формування композиції монастирських комплексів.

На захист вносяться:

- основні методологічні принципи відродження та функціонально-естетичної реабілітації пам'яток монастирської архітектури.
- рекомендації щодо вдосконалення методики охорони історичного середовища монастирських комплексів.
- рекомендації щодо використання в сучасних умовах пам'яток монастирської архітектури, з урахуванням їх історико-культурного значення.

Апробація. По темі дисертації опубліковано 5 наукових праць. Окремі висновки дослідження були викладені на 3 конференціях. Розроблено комп'ютерну програму розрахунку оптимальних розмірів проєктованих для реконструкції будівель, які були розташовані поблизу головного монастирсь-

кого собору.

Об'єм та структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та рекомендацій, має бібліографію по темі (126 позицій). Ілюстративний матеріал викладений на 30 планшетах і нараховує близько 80 таблиць, фотографій, креслень, малюнків. До роботи додається словник термінів.

Зміст роботи. У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми та її наукова новизна. Подано короткий огляд літератури, що стосується історії монастирського будівництва в Україні. Проведено необхідний аналіз історії розвитку монастирів у країнах Європи, які межують з нашою державою, хід історичних, культурних і мистецьких подій, що мав безпосередній вплив на формування та перебіг аналогічних процесів у східних регіонах України. Сформульовані мета і завдання дослідження, визначені головні методологічні принципи висвітлення теми.

У першому розділі "Аналіз історичного процесу зародження і розвитку монастирських комплексів" проаналізовано, у більшості випадків на прикладі вже існуючих досліджень, головні види монастирських комплексів України, їх топологічні, архітектурно-художні та конструктивні особливості.

З позиції охорони та відродження монастирів досліджуються основні типи будівель на монастирській території та їхнє розташування стосовно головного собору.

Розроблена класифікація монастирських комплексів: лавра - ставропігійальні монастирі - пустинь - скит – монастирі приписні – общини. Така класифікація обумовлена масштабною, розмірами, кількістю і функціональним призначенням будівель, характером архітектурного вирішення споруд. Встановлено закономірність розташування споруд у системі будь-якого монастиря. Проаналізовано близько 30 об'єктів, що дало змогу виділити такі основні чинники монастирського будівництва: ідеологічний, практичний, функціональний, господарський тощо. У першому розділі також аналізується розміщення споруд та будівель монастиря як на окремих ділянках, так і на тери-

торії комплексу в цілому, встановлюється закономірність місць розташування кожної будівлі і особливо композиційного ядра монастиря (собор, дзвіниця, трапезна), виявлено інші закономірності внутрішнього середовища монастиря – орієнтація споруд у просторі, використання насаджень, підкреслення значимості тієї чи іншої споруди.

Визначено види господарчої діяльності кожного монастиря. При цьому брались також до уваги нині зруйновані чи напівзруйновані монастирі.

На основі аналізу споруд і будівель кожного монастиря визначено класифікацію їх розміщення у системі монастирських комплексів:

- а) за просторовим вирішенням;
- б) за композицією;
- в) за стильовими особливостями;
- г) за масштабністю.

При цьому також проведено типологізацію кожної споруди та виявлено стильові та композиційні особливості споруд в українських та російських монастирях (православних), розглянуто їх спільні риси.

Таким чином, в результаті комплексного дослідження архітектури православних монастирів України встановлено основні типи пам'яток на їх території, виявлено низку особливостей, які слід враховувати при розробці принципів реабілітації монастирських комплексів.

У другому розділі "**Дослідження монастирських комплексів України з метою їх реставрації та реабілітації**" розглядається історико-культурне значення монастирських комплексів, причини руйнації та спотворення архітектурно-художнього вигляду і конструктивної структури кожної пам'ятки у комплексі. Визначаються найбільш прийнятні методи відновлення та охорони, розробляються основні положення методики дослідження та відродження пам'яток.

Більш детально проаналізовано стан монастирів України в 20-30-і, 30-40-і, 40-60-і роки ХХ століття і до нашого часу.

Визначено основні причини руйнацій монастирських комплексів, про-

аналізовані охоронні заходи, які мали місце, починаючи з 20-х років і до нашого часу.

Встановлено динаміку розвитку кожного монастирського комплексу та чинники, які сприяли цьому розвитку.

Запропоновано класифікацію охоронних дій в залежності від сучасного стану кожного монастиря, враховуючи також сучасний стан оточуючого середовища монастирів, яке теж змінювалося на протязі століть декілька разів. Також розглянуто стан підземних монастирів та печер, старовинних фундаментів.

Виявлено можливості впливу композиційно-планувальної організації споруд на орієнтацію монастиря. Тут розглянуті силует, панорамні можливості.

Історико-культурна цінність пам'яток монастирської архітектури розкривається з декількох сторін: як об'єктів, що становлять естетичну, історичну, наукову та сакральну цінність, їм притаманні архітектурно-художні властивості, які впливають на людину і при цьому є об'єктами історико-наукових досліджень.

Виходячи з історико-культурної цінності і з урахуванням руйнації у монастирських комплексах, вважаємо за необхідне при реставрації максимально виявити архітектурно-художні властивості тієї чи іншої пам'ятки на території комплексу і одночасно забезпечити її збереження у середовищі, що історично склалося.

В залежності від технічного стану та історико-культурної значущості виявлено дві основні категорії монастирських комплексів. Першу категорію становлять комплекси, що майже не зазнали руйнацій і збереглися до нашого часу у первісному стані. До другої категорії відносяться неодноразово перебудовані комплекси, які мають у своїй структурі різночасові напашування.

Розглянуто засоби, за допомогою яких можна на сучасному етапі виявити силуетні властивості монастирів у системі містобудівних утворень, заходи покращення комфорту мешканців монастирів, можливість експлуатації

монастирів.

Таким чином, у другому розділі визначено вплив монастирів на середовище, а також середовища на кожний конкретний монастир, тобто систему взаємозв'язку монастирських комплексів і довкілля. Запропоновано класифікацію монастирських комплексів за місцем розташування в системі поселення та ландшафтному середовищі. Визначено взаємозв'язок композиції кожного монастиря, його внутрішнього та зовнішнього вигляду з характером рельєфу та особливостями навколишньої забудови.

У третьому розділі "**Методичні засади реабілітації монастирських комплексів в сучасних умовах**" на основі викладених у другій главі охоронних заходів визначаються реставраційні дії в кожному конкретному випадку, враховуючи всі особливості, історичні основи та технічний стан.

Розглядаються реставраційні дії щодо відродження монастирів як містобудівних утворень.

Запропоновано методику реставрації та реновації кожної споруди в комплексі, враховуючи такі показники, як кольорове вирішення всього комплексу, конструктивні особливості кожної будівлі, технічний стан, діагностика наслідків руйнації, національні традиції в будівництві монастирів. Розглядаються випадки, коли, на нашу думку, треба проводити реконструкцію, консервацію руїн, а також, в яких випадках можливе спорудження на території монастиря нових об'єктів і за якими принципами це слід робити.

Основні висновки та рекомендації.

В результаті проведених досліджень встановлено:

1. Монастирським комплексом є основна форма організації чернецтва, чернечі громади, які володіють побутовими і культовими спорудами та іншою власністю і керуються єдиними правилами (статутом), що проголошують аскетичний спосіб життя. Мається на увазі весь комплекс монастирських споруд загалом, який побудований на основі архітектурно-будівельних та народних традицій свого часу в поєднанні з існуючим природно-ландшафтним середовищем і являє собою історичну, наукову, естетичну та

сакральну цінність.

2. Усю історію існування монастирських комплексів в Україні доцільно поділити на етапи. Ці етапи розвитку монастирської архітектури залежать від різноманітних чинників, таких як: державні та адміністративні заходи, панівні естетичні концепції того чи іншого відрізка часу, військово-стратегічні міркування, адміністративно-територіальний статус, соціально-економічний стан монастиря тощо.

I. Початковий етап (сер. XV - кінець XVI ст.).

На цьому етапі закладено основи формування монастирських ансамблів, склалися основні типи храмів, трапезних та інших типів споруд ще переважно з використанням дерева.

II. Другий етап (кінець XVI ст. - поч. XVII ст.).

На цьому етапі сформувалися вже в мурованих конструкціях всі типи храмів, трапезних, лікарень, друкарень. Поступово з'являються високі дзвіниці - шедеври національного зодчества.

III. Етап (від поч. XVII ст. до середини XVIII ст.).

На цьому етапі містбудівельно сформувалися всі типи монастирських ансамблів, вдосконалювалися об'ємно-просторові рішення різних типів споруд.

IV. Етап (кінець XVIII ст. - середина XX ст.).

Етап занепаду та знищення архітектури монастирських комплексів. Використання споруд не за їх безпосереднім призначенням.

3. Монастирські комплекси будувалися за певними принципами.

I принцип - концентричність поясів забудови (собор у центрі, келії навкруги нього, огорожа навкруги келій).

II принцип - групування забудови за функціональною ознакою та супідрядністю її усередині груп та поміж ними (головна площа, господарча частина, лікарська церква з лікарнею, житлова частина і т.п.).

III принцип - головні ворота монастиря, вікна келій завжди орієнтовані на собор.

4. Проаналізувавши об'ємно-просторові та планувальні структури монастирів в Україні, висловлюємо думку про існування двох головних композиційних груп з відносно стійкою забудовою центральної частини.

I група - з центричною формою забудови (всі будівлі орієнтовані на собор або головну площу).

II група - з лінійною формою (фронтальною):

а) це монастирі, в яких фронт будівель розгорнутий у бік головних воріт;

б) монастирі з розміщенням фронту будівель під прямим кутом до головних воріт.

5. Для більшості православних монастирів України притаманні такі ознаки:

- відсутність симетрії у планувальній структурі;
- всі будівлі розташовані за принципом контрасту високих та низьких об'ємів зі струнками, окремо розташованими дзвіницями;
- головні собори та церкви мають пірамідальне завершення;
- доцільне використання природного середовища;
- чітке функціональне зонування території;
- ансамблевисть забудови;
- орієнтація будівель на головний собор.

6. Реставраційно-охоронні заходи монастирських комплексів слід проводити з урахуванням їх історико-культурної цінності, значущості у природно-ландшафтному та культурно-історичному середовищі.

Відродження православних монастирських комплексів України, в залежності від їх сакральної та історико-культурної цінності, технічного стану, може здійснюватися такими реставраційними методами:

- цілісної реставрації;
- фрагментарної реставрації;
- консервації;
- реставраційної реконструкції.

7. Охорону монастирських комплексів, які становлять єдине ціле з характерним для них оточенням, слід розглядати як комплекс завдань, якими передбачається:

- збереження регіональних особливостей кожного монастиря;
- збереження стильової характеристики всього комплексу та кожної споруди;

- збереження технічного стану кожної споруди у монастирі;
- збереження панорамності комплексу;
- надання належного функціонування;
- збереження по можливості навколишніх ландшафтів.

8. Розробка проекту реставрації монастирського комплексу в сучасних умовах потребує проведення таких досліджень:

- науковий історико-архітектурний аналіз формування ансамблів та виявлення основних принципів його композиції у їх історичному розвитку (об'ємно-планувальна композиція, організація силуету, кольорове рішення, благоустрій та ін.);

- виявлення найбільш важливих у архітектурно-художньому відношенні етапів або періодів в історичному розвитку ансамблю, наукове обґрунтування такого вибору;

- детальне дослідження кожної пам'ятки, яка входить до складу ансамблю, реконструкція її і на основі цього розробка пропозицій щодо реставрації, враховуючи місце та значущість пам'ятки в системі ансамблю;

- виявлення можливостей використання пам'яток у системі комплексу (зважаючи на історичну функцію даної споруди);

- аналіз основних напрямків взаємозв'язку ансамблю з оточенням (природне історичне середовище, притаманна рослинність, рельєф, оточуюча забудова, міський ландшафт) у історичному аспекті;

- додержання, по можливості, історичної функції монастирів (просвітницька діяльність, друкування книг, господарча діяльність);

- аналіз можливостей забезпечення умов певного комфорту проживання

ченців відповідно до сучасних умов, але при цьому збереження цілісності пам'яток у складі ансамблю.

9. При будівництві нових споруд на території історичного монастирського комплексу необхідно враховувати такі особливості:

- дотримання належної відстані між спорудами, яка визначається радіусом висоти собору щодо хреста, трапезної та дзвіниці; на основі цього принципу будуватиметься все ядро монастиря;

- розташування головних споруд по осі схід - захід, що обумовлено сакральними вимогами;

- подібність дахів, вікон, дверей, верхівок церков, соборів або окремих елементів цих споруд, що обумовлено церковними канонами, місцевими традиціями, кліматичними умовами, часом будівництва;

- функціональне навантаження кожної споруди і всього комплексу загалом.

- належний технічний стан комплексу.

10. Нормативні вимоги щодо будівництва нових споруд мають бути такими:

- висота до низу яблука хреста над центральною навою дорівнює довжині церкви по осі захід-схід, для храмів у формі рівнораменного хреста, для інших - на довжину основної нави плюс вівтар;

- мінімальна площа на одну людину 0,33м. кв. (3 чол. на 1 м.кв.), краще (0,45-0,5м.кв.);

- габарити лавки для сидіння хворих та пристарілих: загальна висота - 850мм, висота сидіння - 450-500мм; ширина - 350мм;

- для зручності проходження процесії, при обході церкви, ширину вхідних дверей бажано прийняти не менше 3м.;

- сумарна ширина дверей - 1м на 70 осіб;

- якщо собор або церква двоярусні, внизу розташовується зимова тепла церква, нагорі - холодна, літня. Висота нижньої церкви - близько 5,5м;

- для забезпечення умов акустичного комфорту, як правило, виходять з об'єму повітря на одну людину; для храмів православного обряду це не менше 5 куб.м;

- велике значення має конструкція склепіння. Найбільш придатними є куполи або склепіння з радіусами кривизни, які дорівнюють або подвійній висоті, або менші половини висоти приміщення.

11. Характер розпису має велике значення для інтер'єрів храмів та трапезних, тому до його вирішення потрібно підходити, враховуючи такі показники:

- форма храму;
- величина внутрішнього простору;
- форма та розміщення вікон, дверей;
- форма іконостасу;
- сакральне навантаження (гобто чому присвячений храм, канонічні вимоги щодо розпису).

В кожному конкретному випадку вирішення розпису має бути конкретним для цієї споруди.

12. Регулювання рівня освітленості можливе завдяки застосуванню вікон різної конструкції, величини та конфігурації. Напрямом, характером та інтенсивністю світлового потоку необхідно створити таке освітлення, яке б сприяло:

- цільності сприйняття основних елементів інтер'єру;
- правильному сприйняттю пропорцій приміщень;
- масштабності окремих об'ємів і поверхонь;
- оптимальному зоровому сприйняттю кольорів.

Основні висновки та результати дисертації висвітлені у таких публікаціях:

1. Мірошник Н.С. Принципи забудови монастирських комплексів (на прикладі Троїцького монастиря в Чернігові та Спасо-Преображенського у Новгород-Сіверському) || Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. -К.: -1997. - Вип.4. -С.120-125.

2. Мірошник Н.С. Класифікація православних монастирських комплексів України || Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. - К.: -1998. -Вип.5. - С.131-138.

3. Мірошник Н.С. Вечірній дзвін (До історії виникнення монастирських

дзвіниць) || Київський національний університет будівництва та архітектури. Сучасні проблеми архітектури та містобудування.-К.: - 1999.-Вип.4.-С.32-37.

4. Мірошник Н.С. Проблеми охорони об'єктів монастирської архітектури в поєднанні з історичним ландшафтом. -К.: Україна, 1999.-16с.-бібліогр.

5. Мірошник Н.С. Інтер'єр головного собору монастиря || Будівництво України. -К.: - 1999.-№5.- С.28-31.

6. Мірошник Н.С. Головний собор монастиря || Матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції "Історичне краєзнавство на межі тисячоліть: досвід, проблеми, перспективи".- Інститут історії України НАН України. Всеукраїнська спілка краєзнавців.- Дніпропетровськ, -1999.

Анотація

Мірошник М.С. Православні монастирські комплекси України. (Принципи функціональної і естетичної реабілітації). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01. - теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Академія образотворчого мистецтва і архітектури Міністерства культури і мистецтв України, Київ, 1999.

Дисертацію присвячено духовній, архітектурно-естетичній та функціональній реабілітації православних монастирських комплексів в Україні.

У процесі роботи вирішувалися завдання виявлення факторів історико-соціального плану, які зумовили еволюцію характеру будівництва монастирських комплексів, містобудівне значення ансамблів у формуванні планувальної структури населених пунктів, композиційні закономірності побудови монастирів, стилістичну своєрідність їхніх основних елементів.

Методика дослідження базується на історико-архітектурному аналізі першоджерел, натурному обстеженні збережених пам'яток монастирської архітектури. При цьому застосовано порівняльно-історичний, типологічний методи та метод графічних реконструкцій.

Перший розділ - "Аналіз історичного процесу зародження і розвитку монастирських комплексів" - присвячено узагальненню попередніх досліджень з теми дисертації, проаналізовано історичні основи формування мона-

стирських комплексів та їх роль у суспільстві. Виявлено основні етапи розвитку архітектурно-планувальної системи монастирів в історичному контексті. Обстежено основні групи будівель на території комплексів. Проведено аналіз візуального сприйняття об'ємно-просторової та планувальної структури монастирів. На основі цього узагальнено архітектурно-мистецьку роль монастирських комплексів в історичному середовищі.

У другому розділі - "Дослідження монастирських комплексів України з метою їх реставрації та реабілітації" – здійснено аналіз технічного стану монастирів, починаючи з 1917 року і до нашого часу. Розглянуто чинники деформацій та руйнацій споруд.

Виявлено історико-культурну значущість архітектурних пам'яток у комплексі та визначено спрямованість пам'яткоохоронних заходів. Досліджено фактори, що сприяють реабілітації значущості монастирів у системі поселень.

Третій розділ - "Методичні заходи реабілітації монастирських комплексів у сучасних умовах" - присвячено виявленню методики реабілітації, регенерації та реставрації монастирів і їх окремих споруд з метою їх функціонування. Виділені основні принципи включення сучасних споруд у монастирський комплекс з метою надання комплексу втраченої містобудівної значущості.

У дисертації вперше простежено процес формування монастирських комплексів України як просторово-підпорядкованої системи, що виникла внаслідок дії факторів суспільно-економічного і естетико-культурного плану. Монастирі були організаційним чинником "історичного ландшафту" українських міст та поселень, виконували роль своєрідного каталізатора просторового розвитку урбаністичних утворень, надаючи останнім неповторного архітектурного обличчя.

Основні висновки і узагальнення, зроблені в роботі, напевне, зможуть бути використані в проектній діяльності, у виробленні методики удосконалення планувальної структури і композиційної ситуації монастирських комплексів щодо надання їм первісної функції у відповідності з сучасними вимогами. Також вони можуть бути використані при розробці проект-

ної документації по реставрації окремих пам'яток архітектури та в лекційних курсах вищих навчальних закладів.

Ключові слова: монастирські комплекси, відродження, реставрація, архітектура, головний собор, функціональна реабілітація, реновація, консервація, реставраційне відтворення.

Аннотація

Мирошник Н.С. Православные монастырские комплексы Украины (Принципы функциональной и эстетической реабилитации). - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01. - теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Академия изобразительного искусства и архитектуры Министерства культуры и искусств Украины, Киев, 1999.

Диссертация посвящена изучению генезиса и истории развития монастырских комплексов на Украине, особенностей взаимодействия отдельных построек и сооружений в системе комплекса. Исследованы свыше тридцати православных монастырских комплексов на Украине. Впервые проведены научный анализ и систематизация исследованных объектов, периодизация и классификация монастырских комплексов с целью усовершенствования методики охраны и реставрации памятников монастырской архитектуры. Изучены специфика взаимодействия отдельных монастырей с исторической архитектурно-пространственной средой, их художественно-стилевые особенности, что в значительной степени определяет принципы реабилитации монастырских комплексов Украины.

Ключевые слова: монастырские комплексы, возрождение, реставрация, архитектура, главный собор, функциональная реабилитация, реновація, консервация, реставрационное воспроизведение.

ANNOTATION

Miroshnyk N.S. Orthodox monastery's complexes of Ukraine (Principles of functional and esthetic rehabilitation).

Thesis on competition of a scientific degree of the candidate of architecture

on a specialty 18.00.01. - theory of architecture, restoration of monuments of architecture. Academy of fine art and architecture of the Ministry of culture and arts of Ukraine, Kiev, 1999.

The features of interaction of separate constructions and structures in the system of a complex are investigated genesis and history of development monastery's complexes of Ukraine. Are investigated over a thirty Orthodox monastery's complexes of Ukraine. For the first time are conducted the scientific analysis and systematization of investigated objects, periodization and classification monastery's complexes with the purpose of improvement of a technique of protection and restoration of monuments monastery's architecture. Their art - style features are investigated specificity of interaction of separate monasteries with historical architectural - spatially by environment, that largely defines(determines) principles of rehabilitation monastery's complexes of Ukraine.

Key words: monastery's complexes, revival, restoration, architecture, main cathedral, functional rehabilitation, renovation, preservation and restoration reproduction.

Підписано до друку 18.10.99 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100. Зам. 451.

м. Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3, к.201.
Товариство "Знання" України
Видавництво та оперативна поліграфія
227-41-23, 294-71-27

451845

АВ 44.148

МИСТ.

ПРЕДМЕТ

МИСТ